

Milř

14
2012

ZPRAVODAJ SPOLEČNOSTI JIŘÍHO MAHENA

Milř opět dýmá!

Na konci roku 1993 byla na půdě brněnského Mahenova památníku založena Společnost Jiřího Mahena. Jako své poslání si vymezila – jak se praví v jejích stanovách – udržování a rozvíjení kulturních a společenských tradic spjatých s Mahenovou osobností, zejména ve sférách literatury, divadla a knihovnictví. V uplynulých dvou desetiletích se toto poslání snažila naplňovat především přednáškami, besedami či autorskými čteními, postupně však tyto aktivity slábly. Bylo to dáno i tím, že mnohé výrazné osobnosti Společnosti Jiřího Mahena navždy odešly: po Jiřím Hekovi nás opustili Dušan Jeřábek, Štěpán Vlašín i dlouholetý předseda Ludvík Kundera. Na druhé straně je potěšující, že neochabuje činnost Mahenova památníku, v němž se každý měsíc koná několik literárních pořadů.

Dne 23. května 2012 se v této instituci po delší době sešla valná hromada Společnosti Jiřího Mahena, manifestující oživení její činnosti. Byl jsem zde zvolen jejím předsedou, místopředsedou se stal Ivan Němec a členy její rady byli zvoleni Jana Černá, Helena Havřířová, Miloš Kročil, Jiří Rambousek a Vít Závodský. Vedle rady byla zvolena i revizní komise, kterou tvoří Lenka Bůřilová, Dagmar Kusá a Jiří Sedlák. Valná hromada se vyslovila také pro další vydávání Milře, členského zpravodaje, jehož třináct čísel pochází z let 1994–2004.

Po osmi letech je tedy na světě jeho čtrnácté číslo. Má stejný název, odvozený z jednoho textu z Mahenovy knížky *Dřže* („Jsem milř, který v lesích dýmá...“), jeho podoba se však od předchozích čísel trochu liší. Ve shodě s novou koncepcí obsahuje čtyři delší stati o Mahenově životě a tvorbě, napsané zkušenými autory i studentkou, jež si zvolila drama *Janošík* jako téma své bakalářské práce na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity. Obsah nového čísla dále tvoří fejeton Jana Laciny, ukázký z Mahenovy poezie a knížek o divadle, jakož i rozloučení Miloše Štědrone s Ludvíkem Kunderou a připomínka stého výročí narození Josefa Hrabáka.

Podobnou strukturu by měl Milř mít i v budoucnu. Hodláme ho vydávat jednou ročně, přičemž ho chceme adresovat nejenom členům Společnosti Jiřího Mahena, nýbrž i širší kulturní veřejnosti, návštěvníkům Mahenova divadla či Knihovny Jiřího Mahena, studentům a učitelům češtiny i dalším zá-

jemcům. Uvítáme též nové členy naší společnosti, kteří se budou moci podílet na jejích aktivitách a nádvkem dostávat Milíř. Členský příspěvek činí 100 korun ročně a přihlásit se lze na adrese Mahenova památníku: Mahenova 8, 602 00 Brno, cerna@kjm.cz.

Jiří Poláček

Byl moderní na předi tradice...

JIRÍ POLÁČEK

Na středu 12. prosince 2012 připadá 130. výročí narození Jiřího Mahena. Své stopy zanechal především v Brně, ale v mnohém měl význam celonárodní. Je až k nevíře, čím vším se zabýval a do kolika oblastí zasáhl: vedle činnosti básnické, prozaické a dramatické působil jako pedagog, novinář, knihovník, divadelní režisér a dramaturg, zajímal se o výtvarné umění, byl vášnivým rybářem i velkým znalcem a milovníkem přírody.

Narodil se v Čáslavi v rodině pekaře, který měl celkem třináct dětí a později se stal jednou z předloh Vančurova Jana Marhoula. Mahen, původním jménem Antonín Vančura, ve svém rodišti absolvoval obecnou školu a nižší gymnázium, vyšší gymnázium pak vystudoval v Mladé Boleslavi, kde také roku 1902 maturoval. Od podzimu tohoto roku byl studentem češtiny a němčiny na pražské filozofické fakultě. Ač se na studiích protloukal dosti těžce, záhy se zapojil do literárního života.

Přispíval do Neumannova Nového kultu a satirických Šibeniček, do anarchistického listu Práce, uměleckého měsíčníku Obzory, týdeníku Svítlna či do časopisů Moderní život a Nová omladina. Už pro příspěvky do studentského periodika Genesis si vytvořil pseudonym Jiří Maheu (podle hrdiny Zolova románu *Germinal*). Chtěl pod ním publikovat i na stránkách řečeného Nového kultu, sazeč však poslední písmeno přečetl mylně – a nové příjmení bylo na světě!

V letech 1907–1908 byl Mahen suplentem na reálce v Hodoníně, další dva roky učil na obchodní škole v Přerově. Současně vyvíjel horečnou literární činnost, do níž promítal své okouzlení moravskou i slovenskou přírodou a zdejšími lidmi. V *Kapitole o předválečné generaci* (1934) o tom napsal: „Kouzlo země bylo mocné. Skoro to vypadalo, že jsme našli konečně svou vlast a místo, kam můžeme zabloudit vřdycky jako domů. Praha se ztrácela v dáli a otevírala se země na východ...“

Učitelské povolání Mahena neuspokojovalo, a tak se v říjnu roku 1910 stal redaktorem Lidových novin v Brně. Pracoval v nich až do února roku 1919, kdy

přešel do redakce deníku Svoboda, v němž působil jako redaktor a externista až do roku 1936. Jako novinář tedy prožil i dobu první světové války: na rozdíl od svých generačních druhů S. K. Neumanna, Fráni Šrámka nebo Františka Gellnera nebyl na frontě (pouze strávil několik měsíců v kasárnách a poté byl propuštěn do zálohy), tíže válečných let byla však značná. Karla Mahenová to ve své vzpomínkové knize *Život s Jiřím Mahenem* (1978) dokresluje těmito slovy:

„Zkusili jsme mnoho po všech stránkách. Mahen musel dělat denní i noční noviny, redaktorů bylo málo – a plat měl stále stejný. I já v pojišťovně jsem měla mnoho práce, pracovali jsme i odpoledne až do sedmi večer. Zásobování selhalo, dlouhé fronty se tvořily hned zrána na kousek másla, na sádlo se lidé řadili již večer a byli celou noc na ulici.“

Po skončení války a vzniku samostatné republiky byl Mahen činný na mnoha místech. Vedle novinářské činnosti byl režisérem a dramaturgem brněnské činohry, vyučoval na konzervatoři a od roku 1921 hodně sil věnoval Městské knihovně v Brně (navíc byl i předsedou Spolku veřejných obecních knihovníků). V únoru roku 1939 si v dopise adresovaném Ladislavu Jiránkovi, bratru malíře Miloše Jiráka, posteskyl:

„Ta knihovna je můj osud v nejlepším i v nejhorsím slova smyslu. Dala mi chlebiček i několik poklidných let, ale vzala mi klidnou rozvahu a čas k práci, ke skutečné práci, kterou například je čtení. Já chtěl už napsat magistrátu, aby mě dali do penze, že musím něco číst, že už to nevydržím jenom knížky řadit... Sova a jiní knihovníci měli pomocníky, já neměl dvacet let pomalu nikoho, a to mne opravdu sráželo k zemi...“

V meziválečném období Mahen působil i jako kulturní organizátor, často přednášel a přispíval do řady různých periodik: mimo jiné se podílel na redigování časopisu Index. Nadto cestoval po Slovensku, Itálii a Francii, opakovaně pobýval u Jaderského moře. Jak známo, holdoval rybaření, psal však též odborné ichtyologické stati. Později ho zaujala entomologie a v penzi se ještě holdal – podle svědectví Karly Mahenové – zaměřit na mineralogii!

Tyto mnohostranné aktivity ho samozřejmě vyčerpávaly; zhusta býval přepracován a stále více ho deptaly zdravotní potíže. Na konci třicátých let na něj tíživě působila i nacistická okupace a nevíra v další tvorbu. Souhrn těchto okolností ho přiměl 22. května 1939 k dobrovolnému odchodu ze života. Jeho smrt těžce zasáhla široké společenství jeho přátel, mezi nimiž byli i mnozí významní básníci, kteří na odchod tohoto tvůrce reagovali svými verši: patří k nim například Karel Toman, Vítězslav Nezval, František Halas či Jan M. Tomeš.

MAHEN A TI DRUZÍ

Od studentských let se Mahen družil s mnoha známými osobnostmi. Už v Čáslavi se spřátelil s Rudolfem Těsnohlídkem (viz též publikace Josefa Dvořáka *Čtení o Mahenovi a Těsnohlídkovi*, 1941), za studií náležel k Neumannovu anarchistickému kruhu a navštěvoval jeho proslulou olšanskou vilu. Další přátelství navazoval zejména v meziválečné době, kdy se sblížil i s mladými básníky a působil na jejich tvorbu. Sám ovšem odmítal, že – jak se lze dočíst v Halasově knížce *Magická moc poezie* (1958) – uvádí začínající autory do literatury: „Já nikoho do literatury neuvádím. Nezval a Halas jsou mými kamarády. Rozumíte-li uváděním, že na této židli v knihovně seděl nějaký básník delší chvíli, dost jich bylo...“

Kromě Nezvala a Halase Mahen ovlivnil třeba Jaroslava Seiferta, Lva Blatného, Josefa Chaloupku nebo Bartoše Vlčka. Nezval tento vliv ve své vzpomínkové knize *Z mého života* (1959) charakterizoval takto: „Mahenův magický vliv na mne spočíval především v tom, že mně nikdy nedával literární rady, že se vyjadřoval o poezii a o mých vlastních básních v narážkách, způsobem, který byl podnětný a jenž mě nezavazoval k žádným dogmatům.“ Dokladem těchto vztahů jsou i dedikace: Nezval Mahenovi věnoval svého *Podivuhodného kouzelníka*, Halas zase sbírku *Kohout plaší smrt*.

Mezi Mahenovy přátele lze dále řadit Bedřicha Václavka, Josefa Věromíra Plevu či výtvarníky Antonína a Linku Procházkovy, Eduarda Miléna a Josefa Kubíčka. Je nutno uvést i Vladislava Vančuru, který byl Mahenovým příbuzným (jejich dědové byli bratři), ale zpočátku si vykali a teprve později ukuli pravé přátelství. Navzájem si dedikovali svá díla (*Markétu Lazarovou*, *Požár Tater*), hojně korespondovali a – jak svědčí i uvedené vzpomínky Karly Mahenové a knížka Ludmily Vančurové *Dvacet šest krásných let* (1967) – navštěvovali se. Vančura o Mahenovi několikrát psal: například v *Poznámce o Jiřím Mahenovi* (1938) prohlásil, že „byl moderní na přídí tradice, která se za ním šířila jako kužel“, že „nikdy nerozpojoval věci umění od věcí života“ a že „byl vždy básníkem, jehož díla mají sotva přízvuk určitých škol“.

Šíří Mahenových přátelských vztahů manifestuje sborník vydaný k jeho padesátinám (*Mahenovi*, 1933) a hlavně kniha *Adresát Jiří Mahen* (1964), do níž editoři Jiří Hek a Štěpán Vlašín zahrnuli korespondenci, kterou Mahen vedl s Petrem Bezručem, F. X. Šaldou, Jaroslavem Kvapilem, S. K. Neumannem, Fráňou Šrámkem, Karlem Čapkem, Vladislavem Vančurou, Josefem Ladou,

Bedřichem Václavkem, Vítězslavem Nezvalem nebo s Františkem Halasem. Svěbytné místo v ní mají dopisy, jež si Mahen vyměňoval s Josefem Ladou ve spojitosti s knihovnickým plakátem nazvaným *Braňte knihu!* O jejich osobitosti svědčí i tato ukázka:

„Oznamuji Ti, drahý spolutrpiteli, že se stalo velké neštěstí. V seznamu Státního nakladatelství pro školní rok 1934 až 1935 je oznámen náš plakát jako věc, která skutečně vyjde. Přitom nota bene je tam moje jméno vedle jména jakéhosi Pepíka Ládovic, jako bych já byl autorem plakátu, kerej bude asi vypadat moc krásně. Tak sem se dostal mezi slavný vychovatele, jako je Josef Komenský a Vrána Stanislav. A zemru-li, přijdou mi jistě na hřbitov hrát Osifelo dítě s čestnou salvou. Tak dopadá člověk, který se spojí s Tebou k radostným výbojům.“

Vedle zmíněného plakátu Lada také přispěl do galerie Mahenových karikatur: nakreslil ho v typickém širokém klobouku a s dlouhým viržinkem v koutku úst. Již někdy kolem roku 1905 Mahena portrétoval František Gellner, další karikatury však většinou pocházejí až z meziválečných let. Mnozí kreslíři – například František Bidlo, Adolf Hoffmeister, Ondřej Sekora či A. V. Hrska – v nich Mahena zobrazovali jako rybáře, Jaroslav Král ho zachycoval jako knihovníka, dramaturga a redaktora Indexu, kdežto Zdeněk Guth svou karikaturou zároveň připomněl řadu Mahenových děl. Jeho podobu několikrát ztvárnil rovněž Eduard Milén.

TVORBA V MNOŽNÉM ČÍSLE

Jiří Mahen vydal zhruba šedesát titulů, a to velice různé ražby, přičemž často užíval rozličné pseudonymy. Jako básník debutoval sbírkou *Plamínky* (1907), po níž přišel s dvacítkou osobitých villonských balad (*Balady*, 1908), kladně přijatou i dobovou kritikou (ocenili ji například Jaroslav Vrchlický či F. X. Šalda). Další dvojici básnických sbírek vydal za první světové války (*Duha*, 1916; *Tiché srdce*, 1917), po níž následovala báseň *Scirocco* (1923) a v roce 1934 sbírky *Požár Tater* a *Rozloučení s jihem*: první z nich je oslavou tatranské přírody, druhá představuje ohlédnutí za milovanými končinami u Jadranu.

Mnohem obsáhlejší je Mahenova tvorba dramatická. Z jeho raných her vyniká především *Janošík*, který měl premiéru roku 1910 v pražském Národním divadle, u soudobé kritiky se však nesetkal s velkým porozuměním; v roce 1935

ho režisér Martin Frič zfilmoval. Pozoruhodné je i *Mrtvé moře* (1918), obraz selské rebelie na Čáslavsku z roku 1778; předobrazem jeho hlavní postavy – sedláka Havelky – byl autorův praděd Jan Vančura. V téže době byla úspěšná rovněž *Ulička odvahy* (1917), vyznívající jako oslava života a bezstarostného mládí, a tragédie válečného slepce *Nebe, peklo, ráj* (1919).

Z živěalečných her stojí za zmínku komedie *Nasreddin čili Nedokonalá pomsta* (1928), předcházející tematicky podobnou hru Josefa Kainara (*Nebožtík Nasredin*, 1959), a pak vážná společenská dramata *Rodina 1933* (1934) a *Mezi dvěma bouřkami* (1938). Mahen ovšem napsal ještě dalších šestnáct her! Mimoto vydal soubor svých divadelních promluv s názvem *Před oponou* (1920), knížku *Režisérův zápisník* (1923) a několik menších prací o divadle. Jakkoli jeho dramata patří povýtce minulosti, svého času měla svůj význam, což platí i o Mahenových dalších divadelních aktivitách.

A jeho prozaická tvorba? Po souboru povídek nazvaném *Podivíni* (1907) mu vyšel známý román *Kamarádi svobody* (1909), přibližující soudobou mladou generaci. Druhý román k němu Mahen přidal až za dvacet let: bylo to *Nejlepší dobrodružství* (1929), jež je situováno do Brna a přináší dobově příznačnou generační konfrontaci. Po *Kamarádech svobody* přišel svazek sta různorodých próz s názvem *Díže* (1911), oceňovaný jako „klasický doklad impresionismu v próze“ (Vítězslav Nezval). Pominout nelze ani knížky pro děti (*Její pohádky*, 1914; *Dvanáct pohádek*, 1918), ale ani svěbytnou knihu *Měsíc* (1920), u níž zmíněný Nezval ocenil “krajní interpretování skutečnosti fantazií“; dnešní čtenář má k dispozici její reedici z roku 1997, doplněnou obsáhlou studii Milana Suchomela.

Nejnámějším Mahenovým prozaickým dílem je *Rybářská knížka* (1921), soubor „vzpomínek, poznámek, nápadů a povídek“; zatímco trojice titulů z roku 1924 se už z obecného povědomí vytratila: tvoří ji *Hercegovina*, *Knížka o čtení praktickém* a *Knihy o českém charakteru*. Pozornost zasluhuje zejména druhý spis, obsahující mnoho trefných postřehů leckdy až aktuálního rázu („Některé české modly samy se vysouvají každým rokem nad okolí, aby se zdály býti nenahraditelnými pro určitá křesla a určité obory, a jsou čeští lidé, kteří to ani nepozorují...“); jeho reedice by byla vítaným činem! Záslouhou známého brněnského divadla stále není zapomenuta *Husa na provázku* (1925), svazek šesti filmových libret inspirovaný cirkusem, filmem a moderním divadlem. Naopak povídkové sbírky z třicátých let (*Člověk ve všech situacích*, 1930; *Povídky a kresby*, 1931; *Toulky a vzpomínky*, 1931) jsou už zapadlé...

Odkaz Jiřího Mahena, detailně zhodnocený v monografii Štěpána Vlašína (*Jiří Mahen*, 1972), dnes v Brně připomíná nejenom Mahenovo divadlo či Knihovna Jiřího Mahena, nýbrž i Mahenův památník. Vznikl roku 1992 v někdejší Mahenově vile jako detašované pracoviště uvedené knihovny a zároveň umožňuje konat různé literární pořady: přednášky, besedy se spisovateli, autorská čtení. Sídlí tu i Společnost Jiřího Mahena.

(Aktualizovaný a upravený medailon poprvé otištěný v časopisu *Tvar* 20, 2009, č. 11, s. 10–11)

Kresba: Jaroslav Král

Báseník Jiří Mahen

JIŘÍ RAMBOUSEK

Už léta se pod patronátem Knihovny Jiřího Mahena scházíme v tomto podstřešním prostoru, abychom se zúčastnili pořadu věnovaného literatuře, hudbě či divadlu. Náš malý sál má své kmenové návštěvníky, ale i kmenové interprety a autory. Mahen by měl z kulturního ruchu v domě, ve kterém kdysi bydlel, radost. Jedním z jeho mnohokrát vyslovených cílů bylo rozšiřování toho, čemu sám někdy říkal „kulturní vrstva národa“. A k tomu zdejší pobočka Knihovny Jiřího Mahena účinně přispívá. Toto místo je však zároveň poznamenáno tragédií, protože právě tady se 22. května 1939 večer Jiří Mahen dobrovolně rozloučil se životem.

Ptáme-li se po příčinách tragického rozhodnutí slavného obyvatele tohoto domu, musíme připomenout, že Mahen zemřel dva měsíce po okupaci našich zemí. V této době bolestně prožíval tragický osud své vlasti a hrozil se toho, co pod nacistickou nadvládou čeká knihovnu, kterou v Brně vybudoval. Druhá příčina sebevraždy šestapadesátiletého spisovatele je „hemingwayovská“. Jiří Mahen byl vážně nemocen a bál se, že v budoucnu už nebude schopen aktivní tvůrčí práce. Dne 5. dubna 1939 brněnský lékař Lauterer žádal pro nemocného ředitele městské knihovny dvouměsíční zdravotní dovolenou, protože Mahen nutně potřeboval úplný klid. Podle primáře Lauterera trpěl sklerózou cévní, vysokým krevním tlakem a příznaky hluboké duševní deprese.

Srdce se nám sevře, čteme-li ve studii Ludvíka Kundery Zpráva o projektu poslední básnické sbírky Jiřího Mahena slova „obraz Brna z vikýře“ a k tomu se vízící koncept básně „Tak asi uvidím Brno, až budu jednou umírat...“ Tato Mahenova poslední sbírka, jež už bohužel zůstala ve stadiu náčrtů a plánů, měla být věnována Brnu a Moravě, spojenci se slovanským jihem a mostu mezi Čechami a Slovenskem.

Myslíme-li na Mahenovu smrt, nepřímou zaviněnou nacistickou okupací naší země, musíme věnovat pietní vzpomínku také Mahenovu nevlastnímu bratru Pavlu Vančurovi, který byl v roce 1943 v Mnichově popraven za odbojovou čin-

nost. Pavel Vančura byl častým návštěvníkem tohoto domu, naposledy navštívil Karlu Mahenovou krátce před svým zatčením gestapem. Za heydrichiády zemřel v boji za svobodu také další Mahenův příbuzný: slavný spisovatel Vladislav Vančura.

Mahenova generace dosud nemá v české literární historii všeobecně přijaté a definitivní označení. František Buriánek užíval termínu „anarchističtí buřiči“, Mahen mluvil o „předválečné generaci“, někdy se jí říká Tomanova generace nebo také druhá vlna devadesátých let. Nepochybné je, že běží vskutku o samostatnou generaci, nikoli o pouhou „mezigeneraci“, jak se někdy tvrdilo. Básníci jako Karel Toman, Fráňa Šrámek, František Gellner, Viktor Dyk a také Jiří Mahen se po svých učednických letech radikálně rozešli s dekadencí a symbolismem a vydali se vlastní cestou. Zároveň většinou opustili volný verš a zvolili pevnou pravidelnou strofu. Zvláště si zamilovali lyrickou formu písně. Před rafinovanými metaforami a symboly dávali přednost přímému zobrazení nebo obecněji srozumitelným obrazným prostředkům, proti březinovským vizím, aristokratismu a stylizovanosti zdůrazňovali bezprostřední kontakty s všední skutečností. Také jejich milostná poezie je jiná; není mlhavá a obecná, mluví se v ní o konkrétních osudech a reálných požitcích.

Mahen patřil – stejně jako například Dyk nebo Šrámek – k mnohostranně nadaným autorům. Vynikl jako dramatik, psal povídky a romány, byl temperamentní publicista a úspěšný básník. Počítáme-li i výbor *Básně* (1928), vydal celkem osm samostatných básnických knížek. Dvě z nich byly epické skladby, ostatní obsahovaly drobnější lyriku, popřípadě krátké epické básně. První byly *Plamínky* (1907) a poslední *Rozloučení s jihem* (1934), sbírka, v níž se Mahen vrací do milované Dalmácie. V básni *Láska z Plamínků* se už objevuje Mahenův velmi častý motiv čehosi blíže neurčeného, co jeho životu v mládí chybělo. Protikladem bývá to, co být nemělo a čeho

bylo naopak příliš mnoho. Je to jeden z leitmotivů celého Mahenova básnického díla. Mahen při tom myslel zejména na materiální starosti rodiny a bídu svých pražských studentských let.

Největší úspěch u kritiky i čtenářů měla sbírka *Balady* (1908). Je to především milostná poezie, ale s přesahem do širší motivické sféry apelativní

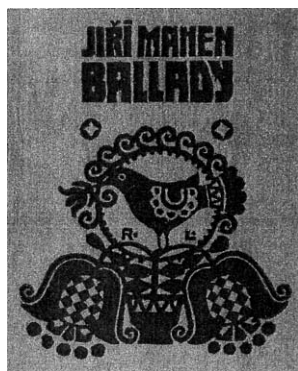
a reflexivní poezie. Sbírkou tehdy pochvalně přijal i F. X. Šalda a pěkným posudkem ji přivítal Jaroslav Vrchlický: článek o Mahenově sbírce napsal nedlouho před kritickým zhoršením svého zdravotního stavu. V *Baladách* se už představuje celý Mahen se svou dvojklanou povahou, která připomíná Máchu – na jedné straně vášnivá citovost a sklon k melancholii, na druhé straně vědecký talent, smysl pro pořádek a organizaci, racionalita a z ní plynoucí optimistická víra v pokrok. Ve villonských baladách jsou podstatné myšlenky obsaženy v refrénech a v závěrečném Poslání. Poselství, která vyslaly do světa jednotlivé balady, jsou typicky mahenovská:

„Však měsíc denně jinak zapadá.“ – „Pro kouzlo vzpomínek už potřeba je žít!“ — „Zde v životě jen všechno pramení. / Tě miluj jej a nikdy nelituj! / Jsme věčně ztraceni a věčně spaseni. / Za nocí nejtmaších – na slunce pamatuj!“ – „Chce mít svou chvíli dnes již budoucnost!“ – „Kéž srdce tvé zas v krátkém nepokoji / se zachvěje dnes pro mne naposled!“ – „Kéž obzor můj jen zítra nezkalí / klid, svatý mír a – žádné nebezpečí!“

V roce 1929 Mahen napsal jako dovětek ke svým *Baladám* báseň *Doslov 1929*. Touto novou básní doprovodil druhé vydání *Balad*, provázené ilustracemi Eduarda Miléna. Několik neznámých básní, které tvoří oddíl *Z* rozptýlených veršů, zařadil také do výboru *Básně*, vydaného v Družstevní práci roku 1928.

O tom, co naši básníci Antonín Sova, Karel Toman, Fráňa Šrámek či Petr Křička napsali za první světové války, se někdy mluví jako o poezii národního osudu. Jsou to verše, jež dávají najevo odpor vůči válce a umírání za zájmy Rakousko-Uherska a vyjadřují už i víru v osvobození. Mahen se k tomuto proudu připojil některými básněmi sbírek *Duha* (1916) a *Tiché srdce* (1917). Slavné jsou zejména básně Vidění Izaiáše proroka z *Duhy* a Žalm 131 z *Tichého srdce*. *Žalm 131*, Mahenova volná parafráze 131. Davidova žalmu ze *Starého zákona*, je podle Halase jedna „z nejsilnějších básní napsaných u nás za světové války“. Za první světové války ovšem publikovali také básníci, kteří psali prorakouské básně a texty k vojenským písním rakouských vojáků – katolický farář z Prostějova Karel Dostál-Lutinov za to dostal cenu České akademie věd a umění.

V básni *Rodný kraj* z *Duhy* Mahen cituje v ironické parafrázi úvodní verše Čechova souboru veršovaných povídek *Ve stínu lípy* (1880). Svatopluk Čech za-

číná svůj cyklus slovy: „Jak vlny osením po tobě hrají / mé vzpomínky a touhy, rodný kraji...“ Mahen cituje Čechovu apostrofu v negativní podobě: „Jak vlny osením... po tobě nehrají / mé vzpomínky a touhy, rodný kraji.“ Mahen má na mysli více dějišť svého dětství a mládí, nikoli jen singulární „rodný kraj“. V básni se objevuje i reflexe pobytu v Dubé u České Lípy, kde Mahen chodil rok do německé měšťanské školy. Vinou stísněných hmotných poměrů nebylo dětství pro Toníka Vančuru, budoucího Jiřího Mahena, jen rájem her a radostí, třebaže na leccos z prvních let života později vzpomínal rád a s láskou.

V meziválečných letech Mahen připojil ke svému básnickému odkazu ještě epické básně *Scirocco* (1923) a *Požár Tater* (1934) a poslední dokončenou sbírku: zmíněné *Rozloučení s jihem*. Je škoda, že v *Knize textů 3*, současné čítance určené především středoškolským studentům, není žádný Mahenův text.

O Mahenovi bylo napsáno mnoho článků a studií, existují mahenovské monografie a Mahenovi básničtí druhové mu věnovali i četné verše. Velmi vřele na Mahena vzpomínali dva jeho téměř o dvacet let mladší přátelé Vítězslav Nezval a František Halas, jimž Mahen nezištně pomáhal v době jejich prvních kroků v literatuře. Oba mu svou vděčnost a obdiv vyjádřili už v době, kdy Mahen žil, a posléze i v posmrtných básních a vzpomínkových statích. Halas dokonce pomýšlel na napsání mahenovské monografie. „Co bylo na Mahenovi nejvzácnější,“ napsal František Halas v červnu 1939, „byla vášnivá upřímnost, vůle k charakteru, naprostý nedostatek literátství, vroucnost a gentlemanství. (...) Vy, kdo jste Mahena znali, víte, jak je to těžká věc postihnout a popsat tu hrdou buňičskou hlavu a to vše, co se dalo pod jejím čelem. Každý o něm něco hezkého víme, každému něco dal. Jak jen uměl povídat, jak cudně a přitom chlapsky dovedl pomoci rozmotat zmatek mladých hlav a ukázat kudy na to. (...) Už nikdo po něm to tak nedokáže, už nikdo.“

(Úvod k pásmu Mahenových veršů, jímž Společnost Jiřího Mahena 21. května 2009 připomněla sedmdesáté výročí jeho úmrtí. Verše pro pořad konaný v Mahenově památníku vybrala Jana Černá, recitovali Ivana Valešová a Miloš Kročil.)

Čtyři oblasti Mahenova humoru

JIŘÍ SEDLÁK

Jiří Mahen měl velký smysl pro humor, ale psát o humoru v jeho životě a díle je pro mne těžké. Mám svůj příspěvek pojmut podle žánrů? Nebo podle zaměření humoru? Anebo podle tematických oblastí? Zvolil jsem toto poslední hledisko: budu psát o čtyřech oblastech Mahenova humoru – o sportovním, politickém, literárním a knihovnickém.

HUMOR SPORTOVNÍ

Do oblasti sportovního humoru mne zavedla v lednu 1988 Karla Mahenová, když v parádním pokoji vily na Mahenově ulici 8 sundala ze zdi malou zarámovanou fotografii Mahena-rybáře, na jejímž rubu stálo: „Buď píseň práce zapěna / o rybč, která stvořena / člověku k zlosti jest. / Ji chytne rybář na Dyji, / a když je velká ztratí ji. / Buď práci čest, buď práci čest! – 1. květen 1922.“

Karla Mahenová mi následně poslala Lyžařskou hymnu, kterou Mahen věnoval lyžařskému klubu 28. listopadu 1911. Zpívá se na melodii písně Pod tím naším okénečkem: „Na tom našem okénečku / usadil se mráz – / a na horách, na dolínách / leží sněhy zas. / Vezmem si já, co rád nosím / v závějích se projet musím – / ven mne neste, lyže moje, / zas je tu náš čas.“ Dál se zpívá refrén na melodii Tančuj, tančuj, vykrúcaj: „Jaká radost na stráni, / když se lyžař prohání! / Všeho můžeš zkusiti, / jen nejezdi po řiti! / Trála, tralala, tralala lalala bum!“ Podobný charakter mají i dvě následující sloky. Sportovním humorem je bezesporu Lyžařská hymna. Básnička Buď píseň práce zapěna nereflktuje Mahenův rybářský sport, ale jen jeho zálibu až vášeň pro rybaření a vůbec pro přírodu, jak o tom svědčí zvláště jeho filozoficko-ekologická *Rybářská knížka* (1921). Zatímco Lyžařská hymna je legrací, humorem škádlivým a radostným, v „písni o rybč“ si Mahen dělá legraci ze sebe sama a slovy „Buď práci čest!“ a prvomájovou datací jemně satiricky naráží na takovou „práci“.

HUMOR POLITICKÝ

Z devíti možných ukázek z let 1903–1940 uvedu jen tři. První je satirický článek Pražští řečníci, uveřejněný na pokračování v letech 1906–1907 v časopise Svítlna pod pseudonymem Ivan Had. Septimán reálky se v něm svěčuje:

„Chtěl jsem se ihned po maturitě stát členem některé z našich mladých stran, (...) a proto jsem sbíral moudrost otců i synů po všech schůzích. (...) Nejtalentovanějším řečníkem byl mezi anarchisty občan Knotek. Jeho řeč skládá se obvykle z vět tak propracovaných, že publikum nevychází z úžasu. (...) Nesvede-li řečník něco sám, pomůže Kropotkin, Domela, Grave, sečtělost v těchto autorech je úctyhodná. A přece má tento milý člověk vedle skřípce něco v sobě, co mne uráželo. Je velký rozdíl mezi jeho slovy a gesty. Jednou větou zhrotní Rakousko – co pravice nalévá klidně vodu do sklenice. Jediným slovem zruší ve vašem srdci ideál věčné spravedlnosti, co levice tiše jako motýl vznáší se nad stolem. Neúprosně zadívá se tento muž do minulosti, aby ji zvažil, co klidný úsměv pozdravuje přítele v jeho prvních řadách. Tato dvojakost se mně nezamlouvala...“

Druhá ukázka se týká politické rozeštvanosti, a to na vzorku rodiny. Jde o Mahenův „dramatický sketch“ *Josef se vrátil*. Hrál se s velkým úspěchem na podzim roku 1919 na scéně Červené sedmy v Praze. Všechny čtyři osoby v něm čtou: táta jako národní demokrat Národní listy, máma jako národní socialistka České slovo, dcera jako agrárnice Venkov a syn jako sociální demokrat Právo lidu.

„Všichni se na sebe podíívají, vyprsknou a uškĺíbnu se. Vykřikují: To je skandál! To už opravdu přestává všechno! A odplivují si. Utkají se syn s otcem: Syn (čte): Maďarská šlechta na našem území koná monarchistické rejdy, a o tom úřední instance vědí a nezakročí. Proti sociálním demokratům jsou ale všichni jako na koni. To je přímo evropský skandál! Co tomu řeknou soudruzi za hranicemi? – Táta (vybuchne): A lední medvědi na Aljašce, né?! – Syn: Třeba lední medvědi na Aljašce. – Máma: Ticho, povídám! – Syn (...): Panečku, leze to z těch radnic, leze jedno darebáctví za druhým. Samý podvod a lumperaj. Kdo by to byl do těch pantátů řek'! Zloděj vedle zloděje. – Táta: Jestli narázíš na svoje lidi, máš pravdu! – Syn: My jsme nebyli u koryta. – Máma: Taky dlouho nezůstanete!“

Třetí ukázkou je Mahenův satirický proslav Milujme se a nedejme se! (Laciné čtení 1919–1920). Mahen zde mluví jakoby po dvaceti letech a líčí – ironicky až satiricky – situaci u nás jako ideální:

„Za celý rok ani jeden vehementní útok na kabinet! Národ věří svým vůdcům, poněvadž věří v sebe a to rozhoduje – jaké divadlo pro nastávající generace! A tak jsme kráčeli od úspěchu k úspěchu a můžeme být spokojeni! (...) Problémem naší politiky je už jenom racionelní využití přebytku ve státním rozpočtu! – Z armády se stala armáda práce, která vrtá tunely pod Karpaty. – Vysoký stupeň našeho novinářství je nejlepším dokladem, že jsme se stali konečně přece jenom národem skutečně politickým, plně soběstačným národem, jakým ho chtěl mít ten, na něhož nesmíme zapomenout ve svých vzpomínkách nikdy, poněvadž jsme ho milovali. Milujme se a nedejme se! A dílo našeho prvního prezidenta Masaryka bude mezi námi požehnáno! “

HUMOR LITERÁRNÍ

Zaměřím se jen na humor, který se vztahuje k literátům a literatuře. Ze satirických textů věnovaných literatuře lze uvést například tři povídky z knihy *Díže* (1911): Slavnostní péro, Sociální básník a Mecenáši. Z této třetí povídky část ocituji, protože je dodnes aktuální:

„První/mecenáš/ dal mladému básníkovi poukázku na osm korun za feuilleton a řekl mu: (...) já velmi si budu vážit vašeho spolupracovnictví. Ušlo to s tím spolupracovnictvím jen tak zrovna na rok. Pak ocitl se mladý spisovatel na dlažbě a šel prosit mecenáše o trochu pomoci při hledání služby. I vypjal prsa mecenáš a řekl: Milý příteli, chápu vás úplně. Ale odpusťte, že vám nemohu říci než jedno: máme v Praze v straně tolik inteligence, že z ní jez přes Vltavu postavíme... Co dělat? Žilo se, jak se žilo a chvílemi se intenzivněji myslelo a pomaleji a vztekleji psalo. A tu přichází druhý mecenáš. (...) Jeho ústa mluvila vždy stejnou řeč a uštěďřovala radu za radou, (...) až se popletly tak, že nebylo lze rozoznat druhou od čtvrté, sedmou od první a desátou od dvacáté. (...) Zvedl se opatrný mecenáš a vida suché zraky zatrpklého člověka – popravil ho v novinách...“

Do oblasti Mahenovy literární satiry patří také dvě brožurky z jeho devítisvazkové edice *Nápady a výpady* (1921–1922). Jejím druhým svazkem vyšlým pod pseudonymem Červená maska byla satira *O umění Růženy Němcové a Boženy Svobodové*. Mahen v ní nesouhlasí s názorem, že obě spisovatelky jsou spisovatelka jedna, což dokazuje citacemi z *Babičky* a z *Irémské zahrady*. Ironizuje, že „epithety a jejich výběrem dokumentuje spisovatel, že patří k vyššímu světu.“ „Možno pracovat třemi až pěti epithety najednou – např. mladý,

věkem uklácený, unavený stromeček.“ Mahen svou satiru končí pasáží o fine-sách, zejména slohových: „Magda přebrala již úplně Agatě družbu, mladého, plavého muže, a hovořila s ním u okna v besídce růžové.“

Druhým svazkem edice byla detektivní novela vydaná pod pseudonymem Joe Smetana a nazvaná *Rouletabille v Čechách aneb Sebrané spisy Floriána Kreuzmanna*. Pojednává o tom, jak slavný francouzský detektiv Rouletabille a neméně slavný anglický detektiv Sherlock Holmes pátrají v Čechách po jednom Kreuzmannově novinovém fejtonu, který by měl být v jeho Sebraných spisech. Vodítkem jim má být myslivna ozdobená půlkou paroží. Najdou ji, ale hajný je zklame sdělením, že výstřižek z novin s oním fejtonem použil na výrobu patron, které už vystřílel.

Vrcholnými Mahenovými satirami jsou literární epigramy s názvem *Kozí bobky z Parnasu* (1921), vydané pod pseudonymem Ladislav Andělíček Týkají se literátů, literárních kritiků i samotné literatury. Ze čtyřiceti sedmi čísel, věnovaných Arnu Novákovi, J. S. Macharovi, Františku Gellnerovi, Jakubu Demlovi či Jiřímu Wolkerovi, ale i slovenské poezii nebo moravské literatuře, jsem vybral tři.

F. X. Šalda: „Kdo výše nežli sokol pluje / a výše než Bůh otec sídlí? / Kdo téměř samé svaté hory / si vybrati směl za obydlí? // Toť F. X. Šalda – Jediněčný, / tam hřímá, blýská Nebeský – / a jenom někdy zapomene / i na Olymp a na blesky // a chytne zouvák, rozkřikne se... / Ach, ouvej, duše, jak je mi? / Jak od okurek sud by praskl / a lák teď přšel na zemi...“

K. & J. Čapek (& Helena): „Chápu, chápu, je to trapné – / leč v nás velikosti je rys: / R.U.R je vyprodáno? / Dobrá, tedy načnem' Hmyz // (...) Debatami o umění / sotva co se pozmění... / Kolik, prosím, račte sudů / Přeskromného umění?“

Jiří Mahen: „V čem tvůj problém, brachu vězí, / snad ti mohu povědět: / Exotičnost bývávala / kdysi něčím pro ten svět – // nač však dnes by někdo trnul / ve zmámení velikém, / u Zoly když starý Maheu byl jen prostým horníkem? // A jak může v tobě býti / skryta dvojí nátura? / Buď jsi Mahen anarchista / nebo básník Vančura!“

Literární historikové by mohli v epigramech o Šaldovi a Čapcích vidět odraz nepříliš dobrých vzájemných vztahů. Šalda třeba kriticky psal o Mahenově

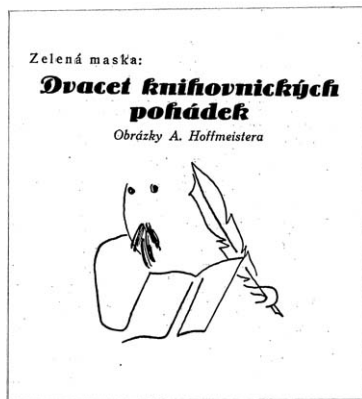
hře *Janošík* a nedůtklivě reagoval na Mahenův výpad proti Růženě Svobodové. Vztah mezi nimi pomohli urovnat Vítězslav Nezval a František Halas: svědčí o tom například Šaldův Pozdrav Jiřímu Mahenovi, otištěný ve sborníku vydaném k Mahenovým padesátinám.

HUMOR KNIHOVNICKÝ

Knihovnický humor je obsažen v *Dvaceti knihovnických pohádkách*, otištěných pod pseudonymem *Zelená maska* v druhém ročníku *Rozprav Aventina* (1926–1927). Pohádky se týkají vztahu politických stran ke knihovnám, vztahu knihovníka ke čtenářům a naopak vztahu čtenáře ke knihám a knihovníkům. Pojednávají i o některých zdánlivě okrajových problémech – o knihovním nábytku, drahotě knih, kvalitě překladů či o psaní autorů podle pravidel.

Uvedu tři ukázky. První z nich by mohla být uvedena už v kapitole o humoru literárním: „Byl jednou jeden český překladatel, který neuměl anglicky a ten nikdy nic z angličtiny nepřeložil. A byla jednou jedna česká překladatelka z frančtiny, která začala chodit do Alliance française, a opravdu, na mou duši, nepřeložila z frančtiny také nic! Jenom jedna překladatelka, která uměla francouzsky, přeložila jednu ruskou věc dle francouzského překladu z angličtiny do češtiny, ale zato tak skvěle, že vzniklo úplně nové dílo, které přeložili v Moskvě do arménštiny a odtud do ruštiny zpět.“

Druhá ukázka se týká potíží knihovníků s příjmeními spisovatelek: „Byl jednou spolek českých spisovatelek, který se sešel k poradě, na níž se probírala otázka občanského jména, dívčího jména, jména před rozvodem a po rozvodu, jména a příjmení mezi rozvodem a rozlukou. Usneseno, aby každá spisovatelka měla jenom jedno jméno, a to buď pseudonym, což je konečně nejrozumnější, nebo jméno dívčí. Jednomyslně odmítnuto, aby si ženy dávaly všelijaká přízviska a názviska po mužích nebo po milencích, což by prostě vedlo k nekonečné řadě prapodivných slov. Jenom spisovatelka Růžena Koťátková-

Jiráčková-Laudonová-Novosadská-Sternová-Hložková-Tůmová-Friedmanová musela mít v lístkových seznamech všude 8 odkazů podle toho, jak se kde s kým sešla nebo rozešla.“

Vysloveně knihovnickou pohádkou je pohádka prozrazující Mahenovu snahu odvracet čtenáře od četby zábavné ke studiu literatury naučné: „Byla jednou jedna knihovna, pěkná knihovna, byli v ní čtenáři a co bys neřekl: odbornou literaturu čtli. Postaví se knihovník za pult a hle, co na něm žádají: Statistický úřad soubornou práci o komárech vydal, půjčte! – Půjčte mi, prosím, druhý díl Chalupného Sociologie, právě prý vyšel! – Nikoli, dušičko, nechte si Haggarda a dejte mi pojednání prof. Titze o slovese „aller! – Mám tu zamluveny Trávníčkovy Příspěvky k nauce o českém přízvuku – a stále mezi čtenáři? Deset výtisků a stále rozpůjčeno? – Prosím, uschovejte mi zcela určitě: Dostálovy Problémy italské gotiky, Chlupův Význam duševních projevů a Pospíšilovy Cesty a výpravy za tancem pod šablemi (1914–1936). Počet sebevražd sice maličko stoupl, ale knihovny aspoň konaly své poslání. – Jenom v jižních Čechách čtli lidé zuřivě místo odborné literatury starého Holečka, jehož Naši vyšli už v XX. vydání.“

Dále jde o sedm epigramů *Z knihovnickovy zásuvky* (1934), vyšlých už pod Mahenovým jménem. Uvedu aspoň tři.

Čtenářky: „Hlavně čtou, by líp se spalo, / dobrá četba nezastudí, / čtou, že snů snad mají málo, / čtou že se snad nudí. // Je to zas, jak bylo včera, / jen to stojí za zmínku: / Célinka čte slečna dcera, / kde čtla matka Celinku.“

Žádanky: „Dej sem knihu, tu, co žádám, / asistentko, krásná madam, / dej sem knihu, knihovničko, / blahem, jež mi zvedne tričko, / dej mi knížku, knihovniče, / co by lechtala mé chťiče, / dej mi knížku, obrázky v ní, / dej mi četbu pivní, / dej mi, co chceš, jedno mi to, / jen když krejcar nestojí to, / jen když ušetřím pár kaček, aby zbylo na bijáček!“

Kniha stízností v čítárně: „Proč tu není Český hajný? / Skandál! Třikrát hanba, fuj! / Má čítárna význam tajný? / Nač tu máme rudý hnůj? / Hrad se vám tu roztahuje, / až to nos můj uráží! / Proč Hlas lidu ovšem tu je, / a ne Gajda na stráž? / Proč sem chodí každý židák, / ty to snášíš, křesťane? / Zřízenec je podlý bídák / a pár facek dostane. / Proč se nikdo nepodpíše aspoň jednou za všec-ky? / Polibte mně všichni kapsu! / S úctou maršál Radecký.“

Projevem Mahenova knihovnického humoru je i korespondence s Josefem Ladou, související s jejich plakátem *Braňte knihu!* (1934); je zahrnuta do knihy *Adresát Jiří Mahen* (1964). Mahen zmíněný plakát u Lady objednal v roce 1930,

ale dočkal se ho až po čtyřech letech. Uvedu jenom dvě ukázky z jejich dopisů, z nichž si však lze udělat představu o celé této svérázné korespondenci:

Lada 7. dubna 1934 napsal mimo jiné toto: „Dvojtíhodný příteli, vášnivý velrybáři, ochránče knih a vůbec člověče nezlob se! Pane a Tvoje blahorodí! Vašnosti! Má úcta! Nazdar! Pozdravpámbů! Ty jsi mě s tím plakátem sakramentsky prohnal! Vícekrát takovou práci na kvalt nevezmu. Ale co člověk neudělá pro starého kamaráda svobody? A je to rekord, co? 15. března 1930 o 10. hod. jsem dostal od Tebe objednávku a dneska jsem už dostal ze Státního nakladatelství nátisky ke kolorování. Div se mi talent nezavařil!“

A Mahenova pozdější reakce? Je datována 15. prosince 1934 a zní takto: „Drahý dědečku Ladův. Byl jsem ohromně překvapen dneska, když jsem dostal pět plakátů, na nichž jsem poznal Tvoje čmáranice a mazanice. Myslel jsem, že se toho nedočkám, stářím mně vypadaly všechny zuby, zbělely všechny vlasy, a přece jsem se tedy dočkal!“

Srovnáme-li uvedené ukázky Mahenova knihovnického humoru, můžeme říci, že ho autor stupňuje od humoru vyvolávajícího jen úsměv přes humor ironickosatirický budící smích až po korespondenční humor, který vyvolává chechtot až hurónský. Můj text samozřejmě nezmiňuje všechny Mahenovy humorné výtvary, o nichž lze najít poučení například ve zmíněném sborníku vydaném v roce 1933 k jeho padesátinám nebo ve sborníku z brněnské mahenovské konference, konané o půlstoletí později.

Marginálie k Mahenově hře *Janošík*

NADĚŽDA PEŇÁKOVÁ

Za vrchol Mahenovy dramatické tvorby se dá pokládat hra o pěti jednáních *Janošík*, inspirovaná slovenskou lidovou pověstí. Děj se odehrává v letech 1711–1713 na území dnešního Slovenska. Celá hra je uvozena autorovou dedikací: „Tomu Slovensku, tčm Janoškovým regimentům, jež za volnost národa se bijí, za svobodu jeho a pravdu v něm – tuto hru posvěcuje autor.“ Z formálního hlediska je *Janošík* rozdělen na pět jednání a sám autor ho označil za tragédii.

MAHENŮV ZÁJEM O ZBOJNICTVÍ

Je patrné, že k napsání *Janošíka* Mahena inspiroval jeho moravský pobyt, jehož počátek se datuje k roku 1907. Zejména působení v Hodoníně mu umožňovalo vydávat se na pěší túry po celé jižní Moravě, ale i na blízké Slovensko. Svůj hluboký vztah k Moravě popsal i v dopise adresovaném Petru Bezručovi: „Moje vlast je sice v Čáslavi, ale to je patria. To není to, co poutá. Jednou se mně v noci zdálo, že jsem jako suplent přeložen někam do Čech – a pamatuji si, že jsem se probudil přímo zděšen a že jsem tenkrát plakal. Pro tu jižní Moravu.“

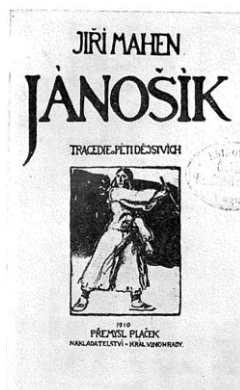
Zájem o janošíkovský mýtus má kořeny v atmosféře předválečné doby. Znechucen pražskými poměry se Mahen přestěhoval na Moravu, kde však stejně nenašel to, po čem toužil. Od českého maloměšťáctví utíkal do krajiny volnosti, na Slovensko. Učarovala mu především ryzí povaha zdejších lidí, pěstujících lidovou moudrost, neznalých maloměšťácké přetvářky.

V knize *Kapitoly o předválečné generaci* (1934) se Mahen vyznává ze svého pozitivního vztahu ke Slovensku takto: „Našli jsme tam člověka, který žil hodně po svém a v mé paměti žijí výrazně rozmluvy s prostým venkovským člověkem na Slovácku a na Slovensku jako věci vzácné a okouzlující. Kouzlo země bylo mocné. Skoro to vypadalo, že jsme našli konečně svou vlast a místo, kam můžeme zabloudit vždycky jako domů.“

Tento zidealizovaný pohled Mahena vedl k uměleckému zpracování slovenské legendy o zbojníkovi z Terchové. Na svých toulkách Slovenskem totiž často poslouchal pověsti a legendy z úst lidových vypravěčů nejen o Jánošíkovi, ale i o jeho „horních chlapcích“. Zbojnický příběh o Jánošíkovi byl u zdejšího obyvatelstva stále živý. Historické jádro bylo obestřeno vrstvou fantastických prvků, ale to Mahenovi nevadilo. Záleželo mu mnohem víc na zobrazení Jánošíka jako člověka. Potřeboval, aby lidé pochopili jeho boj proti feudální zlovůli. Viděl paralelu mezi počátkem osmnáctého století a počátkem století dvacátého, mezi marným bojem proti nově vzniklému kapitalistickému uspořádání a bojem proti feudálnímu společenskému řádu. Jánošík pro něj byl mluvčím pravdy a mladistvým ochráncem spravedlnosti.

Na Mahenův zájem o zbojnickou tematiku měly vliv nejen toulky po Slovensku, ale také cyklus obrazů *Zbojníci* českého malíře Miloše Jiráňka a jeho próza *Zbojníci* z knihy *Dojmy a potulky* (1908). Mahen byl fascinován romantickým pojetím slovenského kraje, zaujaly ho popisy tajemných tatranských hvozdů a představa „horních chlapců“ prohánějících se po horách. Jiráňkovi zbojníci – jak napsal Radko Pytlík roku 1961 v časopisu *Slovenská literatura* – „pevně vyrostli ze slovenské země: v jejich mentalitě je za vnějším bujným veselím cosi smutného, jakási ztajená, plachá divokost.“

Mahen si začal s Jiráňkem dopisovat a získal od něj četné rady o literatuře zabývající se jánošíkovskou legendou. Zbojnictví úplně propadl a začal shromažďovat materiály o jánošíkovském mýtu, ale i historické realie. Dalším rádcem v otázce zbojnictví se mu stal osobitý valašský malíř Jan Kobzář, který se věnoval i spisovatelské činnosti: vydal knihu pověstí *O zbojníckoch a pokladoch* (1927) a baladu *Zbojnícky destament* (1935).

VZNIK JANOŠÍKA

Jakmile měl Mahen dostatek zdrojů, pustil se do psaní. *Janošík* vznikl během letních prázdnin roku 1909 v Javorníku na Moravě. Byl napsán za pouhé tři týdny. Mahenovi velmi záleželo na názoru Miloše Jiráňka, a tak mu děj svého *Janošíka* vylíčil v dopise. Později mu dokonce zaslal scénář a požádal ho o zhodnocení.

Jiránek na Mahenovu *Janošíkovi* oceňoval především opravdovost „horních chlapců“ a jejich boj za ideály: „To jsou oni, jak jsem o nich sníval, chlapi, ženy, Slováci!... A to kamarádství, sen a vášně všech opravdových mužů, také jsem je žil!“

Sám dramatik o své hře poznamenal, že se zrodila – jak se lze dočíst ve studii Evy Burdové v časopisu *Divadlo* z roku 1957 – z potřeby hrdosti krve a barev: „Krev jako by teprve teď dostávala přibuzné kolem sebe. (...) Spousty papírů a marných debat mizely a před našima očima stál člověk vedle člověka. Tak vznikl *Janošík*, a proto vznikl takový, jaký je. Není čistě slovenský, je spíše moravský. Přejímá celou družinu od Miloše Jiráka (...), přejímá písničky, (...) starý kalendářový román *Janošíkovy lásky*, jak si ho lid vymyslel, aby bylo možno zachytiti hrdinovo velké osamocení.“ Drama bylo vydáno roku 1910, na divadelní zpracování si však muselo ještě počkat.

PŘIJETÍ JANOŠÍKA NÁRODNÍM DIVADLEM

Mahen se domníval, že hra bude s nadšením přijata. Její rukopis zaslal do Prahy hned po dokončení, aby mohla být posouzena vedením divadla, především dramaturgem Jaroslavem Kvapilem a ředitelstvím, které zastupoval Gustav Schmoranz. Ten proti uvedení hry nenamítal téměř nic. Vyžadoval jen pár drobných úprav, například zmírnit surovost některých scén, aby nepůsobily odpudivě. Hra se dlouho zdržela u dramaturga Jaroslava Kvapila a ani ředitelství se nedokázalo jasně vyjádřit, kdy bude inscenována. Kvapil nejprve Mahenovi slíbil, že *Janošík* bude nastudován do Velikonoc roku 1910, ale došlo k odkladu.

Tyto průtahy Mahena rozčilovaly a jeho radost z vydařeného díla se postupně vytrácela. Nakonec se mu dostalo od Kvapila odpovědi, že *Janošík* bude přijat a nastudován pouze v případě, že Mahen hru upraví a seškrtá některé scény. K největšímu střetu došlo kvůli scéně se šibenicí. Kvapil byl jejím odpůrcem; tvrdil, že není dramatická a nehodí se na jeviště. Mahena to hluboce rozčarovalo. Vyměnil si s Kvapilem několik rozhořčených dopisů, ve kterých se své dílo snažil obhájit v úplnosti.

Zároveň se prostřednictvím svého přítele Jiráka snažil přesvědčit Eduarda Vojana, aby v *Janošíkovi* účinkoval. Mahen chtěl tohoto herce vidět v hlavní roli. Domníval se, že by mu mohl pomoci hru v Národním divadle prosadit. Vojanovi se *Janošík* velice líbil, ale sporů probíhajících mezi Kvapilem a Mahenem se nehodlal zúčastnit. Mahenovi se nakonec povedlo zmíněnou scénu zachránit – Kvapil ustoupil.

Tyto dlouhé průtahy způsobily, že Mahen začal naléhat také na knižní vydání dramatu. Předpokládal, že pokud bude na pultech knihkupectví, podaří se prosadit jeho inscenování i v Národním divadle. Poprosil tedy Miloše Jiráňka, aby mu knihu ilustroval. Ten se nezdráhal a svému příteli vyhověl. Byl rád, že mu bylo svěřeno právě ztvárnění Jánošíka, protože sám se zbojníky zabýval už léta, avšak na Jánošíka si do té doby netroufal. Hra vyšla v uvedeném roce 1910 u knihtiskaře Plačka.

Termín jejího uvedení ředitelství Národního divadla stanovilo na 30. 9. 1910. Hudbu měl zajistit Bohumil Vendler, dokonce byla přislíbena cimbálová muzika ze Slovácka. Hra byla tedy nastudována a obecně přijata. Mahen s *Janošíkem* zaznamenal zatím svůj největší divadelní úspěch. V hlavní roli se přes prvopočáteční obtíže s obsazením přece jen objevil Eduard Vojan. Mahen si uvědomil, že velkou zásluhu na zdaru celého představení má Kvapil, a proto se mu hned po premiéře dne 3. 10. 1910 omluvil a vzdal mu dík: „... musím poděkovat za výpravu Janošíka, jak nejlépe to umím (...) Byl jsem dosud literárně všelijakým chlapcem, a proto jsem se u Vás loni při vyjednávání o Janošíkovi nechoval zrovna taktně, teď mne to pálí jako uhlí řefavé na hlavě“.

Brněnskou premiéru měl *Janošík* 21. 12. 1910 v režijním nastudování Františka Laciny. V důsledku jeho velkého úspěchu byl Mahen požádán o autorská práva. Hra tak mohla být přeložena do němčiny a nastudována v Berlíně.

MAHENŮV JANOŠÍK VE FILMU

Na motivy Mahenova *Janošíka* byl v roce 1935 režisérem Martinem Fričem natočen film *Jánošík*. V hlavní roli se objevil herec Paľo Bielik. Jánošíkovu lásku Anku ztvárnila herečka Zlata Hajdúková a Šandora si zahrál Andrej Bagár. Toto filmové zpracování nebylo jediným, které do té doby vzniklo. Už v roce 1921 se pokusili tento námět zpracovat českoslovenští filmoví nadšenci. Umělecká úroveň jejich díla však byla slabá a dnes film působí groteskně. Počin financoval americký Slovák Andrej Šustek. V průběhu natáčení na středním Slovensku se vystřídali dva režiséři. První režisér Horlivý se neosvědčil, proto jeho místo zaujal Jerry Siakel. Hlavní roli ztvárnil herec Theodor Pišťek.

Rovněž zmíněný film režirovaný Martinem Fričem se natáčel na Slovensku, konkrétně v okolí Terchové a Levoči. Mahen pomáhal Karlu Plickovi, Josefu Cincíkovi a Karlu Hašlerovi se scénářem. Samotného natáčení se zúčastnil

několikrát – například pomáhal u scény se šibenicí, s rozháněním stád a s bitkou v krčmě. Pokaždé pak odjel do Brna a celému štábu včetně všech herců poslal pochvalné a povzbuzující dopisy.

Slavnostní premiéra se konala 1. 1. 1936 v Bratislavě. Mahen na ni také dorazil, dokonce se spolu s Fričem zúčastnili následné debaty. Film byl přijat s obrovským nadšením, alespoň u Čechů a Slováků. Naopak ostře kriticky se k němu vyslovili občané maďarské národnosti, kteří měli výhrady k zobrazování Maďarů coby utiskovatelů Slováků. Film byl pozitivně hodnocen i ve světě, dokonce se stal nejúspěšnějším československým filmem v zahraničí za celé období první republiky. Byl uveden na mezinárodním filmovém festivalu v Benátkách a vzbudil příznivé ohlasy i u zahraniční kritiky. Byl také prodán do třiceti dvou evropských i mimoevropských zemí.

Mahen sice film podporoval, ale s konečnou verzí plně spokojen nebyl. Svědčí o tom jeho korespondence s Janem Kobzáněm. Kobzáně vyzdvihoval osobité ztvárnění Janošika Paľem Bielikem, jakož i Aničku a mladého Janíčka, pomocníka zbojníků. Při hodnocení celé zbojnické skupiny však neskryval svoji nespokojenost. Mahen s ním souhlasil: „Máte úplně pravdu. Já také s filmem jsem spokojen jenom z polovice...“

Černobílý *Jánošík* dokáže i přes poměrně krátkou stopáž sedmdesáti pěti minut zaujmout svými dramatickými a přímočaře rozvíjenými konflikty, na nichž má zásluhu jak Karel Plicka, tak i nápaditý střih. Až básnickým dojmem působí obrazy slovenské krajiny v podání kameramana Ferdinanda Pečenky. Nutno podotknout, že filmoví tvůrci se snažili prostřídat prostředí, aby se divák nenudil. Objevují se tu prostory lesa, zámku, tržiště, ale i Jánošíkova rodného domu. Postavy nepromlouvají příliš často, o to víc působí jejich dialogy. Celý film prostupují slovenské lidové písně.

Děj je oproti Mahenovu dramatu pozměněn. Zachována zůstala hlavní dějová linie zobrazující odchod Janošika do hor a jeho smutný konec. Ve filmu je na rozdíl od dramatu poskytnuto větší místo pro Jánošíkovy zbojnické činy. Příběh nabývá na spádu díky všemožným bitkám a půtkám mezi zbojníky a pandury, hájícími světskou spravedlnost. S odstupem času však některé scény působí až groteskně. Přesto film i po tolika letech dokáže oslovit a zaujmout. Jánošíkovský mýtus je natolik oblíbený, že se v následujících desetiletích objevilo pět filmových zpracování: nejnovější z nich vzniklo ve slovensko-polsko-české koproduci v roce 2009.

Paľo Bielik ve filmu Jánošík

Kytice pro Jiřího Mahena

JAN LACINA

Kdykoliv po vleklém období tání vtrhne do Brna první závan měkkého jarního povětří, usednu do tramvaje a jedu mu vstříc. V širavě polí u Horních Heršpic se mu otevřou celý, a když do mne vejde, usednu do vyhřátého suchopáru na svahu železničního náspu.

Všechno je měkké a teplé. Daleko za okrovým strništěm vlají nad Brnem šedomodré obzory. Dívám se na ně přes rozechvělý lem loňského suchého býlí. V hnědých tobolkách rezedy a vlčího máku dosud chřestí semena. Nízká obloha je rozezvučená skřívánčím zpěvem. Snažím se do něho ponořit tak hluboko, abych nevnímal ani řinčení rychlíků, ani burácení letadel, snašejících se k Tuňanům.

Nořím se stále hlouběji a hlouběji. Do zpěvného nebe, do měkkého povětří, do modravých obzorů, do celé rozechvělé jarní krajiny, až se začnu sám – hluboko uvnitř – chvět. To do mne právě s jarním povětřím vstoupili i kamarádi svobody.

Kdysi oblíbený Mahenův román *Kamarádi svobody* jsem četl ve svých studentských letech právě zde. Z antikvariátu na České jsem s ním odjel do jarní krajiny mezi Horními Heršpicemi a Modřicemi. Na první suché mezi mi v zeloutlých stránkách pomáhal listovat přítel vítr.

Už dávno si nepamatuji jeho děj, byl překryt četbou zřetelnějších a současnějších knih. Ale kdesi na samém dně mého nitra se *Kamarádi svobody* rozplynuli v pocit nádherného bezbřehého tuláctví. Rozezvučuji ho v sobě pomocí jarního povětří každoročně, třebaže s přibývajícím věkem tížeji. Dokážu se pak vracet do města vrchovatý touhou a otevřený lidem.

Tak jsem se zase letos z podbrněnských polí vracel – mladší o několik let a neohraničen. Voněla jarní země a rozehřátá kolomaz železničních výhybek. Rozpíjela se zelená světla semaforů. V suchých okolicích loňských bylin podél cesty matně svítily oranžové lampičky verunek – předzvěst brzkých květů.

A takovou kytku jsem donesl k žulovému balvanu Mahenova hrobu. Ve-runky jsem z ní cestou poztrácel, cáry modravých obzorů však ne.

Z dílny Jiřího Mahena

V nové stálé rubrice bychom chtěli otiskovat Mahenovy texty, jimiž hodláme oživovat jeho odkaz. Jako doplněk k studii Jiřího Rambouska o Mahenově poezii přetiskujeme šest básní: Rosa mystica a Láska pocházejí ze sbírky *Plamínky* (1907), Balada X tvoří součást *Balad* (1908) a básně Rozhodný okamžik, Žárlivá píseň a Hlas života jsou převzaty ze sbírky *Duha* (1916). Názvem Věčné divadlo světa jsme pojmenovali soubor úryvků z Mahenových knížek *Před oponou* (1920) a *Režiséřův zápisník* (1923). Vybral je – původně pro rozhlasový pořad Psáno kurzívou – Ivan Němec.

Rosa mystica

*Den k západu se chýlí
a dál jít nelze mi.*

*Napravo hledím, vlevo:
jdu mezi růžemi.*

*Kraj mrtvý, opuštěný
je těžké vůně pln.*

*A do duše se vtírá
tajemství zrádných vln...*

*I duše unavená
se k spánku ukládá.*

*Sny jdou: Je tohle Eden,
má rajská zahrada?*

A růže voní, voní.

Sto čekaly prý let.

*A včera prý je líbal
i její – její ret!*

*Nad hory slunce stoupá
a květy otvírá,
má krev dnes byla rosou:
mé srdce umírá...*

Láska

*A vždycky jen láska to byla a láska,
k níž ona v zářeží krbu se znala.
Na prahu člověk stál, srdce se třásló:
Nelhala dneska? Či lhala?*

*Však v zrcadla odraz i trpké sny vklouzly
a v pohyb paže leh útočný strach.
Dveře jsem zavřel. Snad jsem se usmál.
Smysly jdou v temnotách...*

Balada X

*Jsou chvíle hoře, které neumírá,
v nichž srdce naše zvolna kamení.
Jsou chvíle bázně, která stírá
všech odvážných a černé znamení
hned rýsuje, kde padli znavení,
jež miloval vždy vroucí pohled můj.
Jsme věčně ztraceni a věčně spaseni.
Za nocí nejtmaušších na slunce pamatuj!*

*Po každé hrůze vzhází nová víra,
po každém tichu nové zahřmění.
Svět stále svoje všechny síly sbírá,
by udržel své tajné nadšení,*

Poslání

*Zde v životě jen všechno pramení.
Ty miluj jej a nikdy nelituj!
Jsme věčně ztraceni a věčně spaseni.
Za nocí nejtmaušších – na slunce pamatuj!*

*Diskrétní světýlko koráleků temných
prokmitá záplavou spuštěných vlasů.
– Světýlko, zahřej mi dušičku dneska,
čekala nějakou spásu...*

*Nevíím, co bylo to: srdce se třásló.
A nevíím, co bylo to: bouřil se cit.
Něčeho v životě bylo mi málo –
a mnoho, co nemělo být...*

*by dále žili ti, kdož zmučeni.
Neboj se bídy! Neutíkej! Stůj!
Jsme věčně ztraceni a věčně spaseni.
Za nocí nejtmaušších na slunce pamatuj!*

*Již dovršena sudby naší míra.
Jsem šťasten s tebou. V svatém zmatení
já dneska bloudím kraji všehomíra.
Kam jsme to zašli? V prudkém plameni
kol šlehá svět a táhlé dunění
otřásá nebem. Kde je pohled tvůj?
– Jsme věčně ztraceni a věčně spaseni.
Za nocí nejtmaušších na slunce pamatuj!*

Rozhodný okamžik

*Ten život někdy – je ho tolik málo!
a vše, co měl jsi rád, jak byl by spálil hřích,
nic nepohne se v tobě, v nebesích
vše na dřímotu jako by se dalo.*

*Vše hluché je, i lidský pláč i smích,
už zvukem jak by každé slovo lhalo,
vše po samotě jak by v tobě lkalo
a tichým pokojem už chodíš jako mnich...*

*Ty smutné, těžké dny! Leč ještě pevně
stojí
tvá bytost v tobě, ale chraň se, braň
po smutcích těch a všechno zchystej
k boji –*

*ta chvíle potom, krev kdy v sněhu se mění
a náhle lávou vztekle zakypí – !
Vším život byl by a přec ničím není – !*

Žárlivá píseň

*Ve skalách co dnes jsem viděl
rozmarem tvým ubitý?
Sojka měla měkčí oči
nežli ty!*

*Z lesů co jsem dneska slyšel,
v nichž se hlas tvůj neozve?*

*Buk má srdce přítulnější,
než je tvé!*

*A přec čert kde hrady stavěl,
volal jsem ho – hluchý je?
Za to srdce dám ti život,
dej mi je!*

Hlas života

*Ten den byl opojný a přece tolik čistý,
jak v lesích by se narodila sláva.
Jak běžec doběh jsem a osud cenou sám
svou trubku stříbrnou mně do mých
rukou dává.*

*Ji беру bez chvění a bez rozpaků také,
ač jistě prudký spěch krev žene do mých
líc...*

*Ó slyším její hlas a hlavu hrdě pnu
nad půlnoc malátnou a život v koutě
spící!*

*Přes hory dolů zní dnes její hlas,
kazu v něm není, nejmenší dnes chyby:
spí láska v něm, že kdybych silněj zadul,
za ním i srny všechny přiběhly by.*

Věčné divadlo světa

Povinnosti, které má divadlo k dramatické literatuře, měly by být jedinou vůlí, jež ovládá scénu vedle scény. Jsou divadla, která vědí, že divadlo a literatura, respektive divadlo a umění, musí si neustále podávat ruce. Jsou však také divadla, která odvozují svůj název pouze od slovesa dívati se a nestarají se o to, jaké poslání měli by mít všichni ti lidé, které režiséři vystrkují na prkna. Čím více se však ukazuje, že divadla, která pěstují věci jenom pro podívanou, prodělávají daleko více ořesů než divadla, která uznala drama za svůj program. „Všechno božské tančí lehkým tancem“, praví filozof, ale život různých divadel nám skýtá dosti poučení a varovných příkladů pro příliš lacino uzavřené kompromisy. Divadlo, které sleví několikrát ze svého programu, ztrácí daleko více, než vyzíská finančně. V cizině dobře vědí, jakým kapitálem je umělecká pověst divadla a jakou katastrofou je pro umělecký ústav chvilkové zpronevěření se zásadám skutečného umění.

Divadlo musí mít k literatuře nejvážnější povinnost, která se nezaprodá za pochybnou krásu lehčího zboží. Všímáme-li si bedlivě divadelních podniků za hranicemi, vidíme, jak se nikterak nespokojují s pouhými pokusy pro pokus, ale jdou dále a vytvářejí z pokusů díla – ano, tak má vypadat moderní divadlo: má být bojištěm pro všechny, má být neustále novým zápasíštěm pro ideje všech stran a všech směrů, má být štítem i pavézou lyrických i urputných duší, mečem v ruce násilnického génia, polnicí v ruce skvělého talentu, řečníštěm pro skutečné bojovníky nového lidství, vášnivou kazatelnou pro nadšené myslí. Všechn žal a děs pronásledovaných bytostí by se tu uprostřed kulis měl ozvat nad shromážděným, nedýchajícím davem a vzbouzet v něm tušení té ohromující krásy, která se vlní světem. Kdybychom se tak k tomu jednou u nás mohli dopracovat!

***

Jsou herci, kteří lapají po přízni velectěného publika jako ryba po vnaidle. Čeho všeho nejsou schopni, aby se mu zalíbili a zalichotili! Nemluvím o těch, kdož dovedou pro smích obecnstva udělat najednou z polotragické figury třeba polokomickou – bohudík tyto herecké prostitutky vymírají; ale co říci těm, kdož dobře hrají, a najednou přidají ke své postavě na scéně něco z tzv. „šarže“, aby na sebe upozornili? Žádné publikum není tak nechápavé a nevnímavé, aby pan herec musel mu vycházet svými legráckami vstříc! Šarže je šarže a velká role je velká role. V šarži úměrně přeháním, a tím tvořím; ve velké roli tvořím tím, že nepřeháním.

***

Pravý režisér pozná se kromě různých věcí také podle toho, jak se na prknech dokáže moudře omezovat na nejnnutnější věci. Na mne nepůsobí ani scéna naturalistická, ani scéna realistická, ba ani fantastická výprava; jediná věc, která u mne rozhoduje, je stupeň uměleckého kompromisu, který podepsal režisér mezi dílem a reží. Jsou režiséři, kteří jsou jako posedlí po tretkách na jevišti; tím rozumím i režiséry, kteří přeplňují nicotnostmi i moderní scénu. Často charakterizuje určitou náladu nebo určitou postavu jen jediná věc a povinností režisérovou je, aby ji našel. Hanebností, ba přímo ohavností je strakatý, barvitý sloh některých našich jevišť. Na scéně nestojí postavy, ale jacísi vystříhaní panáci z románů. A co hlavního: vždycky jde spíše o náčrty než o hotový výtvar. V tom jsou někteří umělci skutečně strašní. Nedomyšlejší svých návrhů, vymyšlejší jenom barevné skvrny. A divákům je potom z toho třeba i fyzicky nevolno.

***

Kdo je vlastně tím pravým divákem? Je jím mládí, které chce tleskat vzpouře? Jsou jím ženy, které chtějí vidět na jevišti krásu života? Jsou jím ironičtí muži, kteří se chtějí ironicky usmívat? Pro mne jsou vlastními diváky oni zvláštní tiší lidé, kteří se tváří, jako by se chtěli pomodlit. Nezapomenu nikdy v životě na zhrouceného člověka, který seděl jednou přede mnou v prořídlem Národním divadle v Praze na Gorkého Měšťácích. Seděl obličejem proti scéně, tělem byl na židli nějak obrácen ven. A ten člověk chvílemi ani se nedíval na hru, díval se na prázdnou židli vedle sebe a jenom poslouchal a poslouchal. Při známé velké scéně, kdy celý dům naplní se vzlykem nešťastné ženské bytosti, nestyděl se za slzy v očích.

Čemu tenkrát naslouchal v divadle? Jaký význam měla ta lidská slova pro něho? Častokrát si říkám při vážných hrách: „Což, sedí-li takový člověk zase někde v našem divadle? Smíme jenom na okamžik koketovat s obecenstvem a nehrát tak, jako by sama věčnost nebyla přítomna?“

***

Čtu v časopise, že v Praze byla nějaká hypnotizérská přednáška, které se účastnila celá pražská inteligence, to jest všechny hysterické báby z celé

Prahy, zástupcové vlády a politiky, umění a literatury. Byl to nějaký humbuk s kouzelnými proutky, a protože pan hypnotizér nebyl češtiny mocen, četl zaň přednášku herec jistého divadla. Charakteristické jest, co mu vyčítá časopis: že mu nevadilo špatné užívání zájmen „jenž“ a „jež“, které se v přednášce klidně zaměňovalo, jakož i další podobné věci. To je ovšem na pováženou, zejména víme-li, že tento herec hraje hlavní role. Herec přece musí znát mluvnicí! Říkám vždycky, že neumí-li více než padesát procent herců čistě skloňovat zájmeno „já“, pak je to umělecká ubohost.

Ve francouzských školách pěstují mateřský jazyk tímto způsobem: ve třídách čtou se hlasitě úryvky z děl předních spisovatelů; žáci se učí vyslovovat a měnit melodii řeči, ve vhodných místech se v dialogích střídají dvě osoby jako na divadle. Největší váha se klade na krásné vytvoření vět a dokonalé vystižení jejich smyslu.

Tohle nám chybí ve výchově obecně i herců. Nikdo de facto nedovede pořádně promluvit, pěkně recitovat a nikdo to nedovede ocenit. – Copak v našich školách je někdo někým veden k umění měnit melodii řeči? K vědomému vytváření pěkných vět?! – Koneckonců poslouvejte naše vzdělance při vyprávění! Je to samý výkřik, nedokončená věta, žádný smysl pro skutečně připravený obrat, přechody od věci k věci, jako když se shazuje dříví. A na scéně je to pak někdy stejný svět: herec kouše věty, bojí se jich, chrlí je ze sebe, neváží si slova – a melodie řeči? Ach ouvej, kolik by nás muselo sedět mezi francouzskými žáčky a přiučovat se?

Já tomu všemu říkám prostě: nespravedlivost k divákovi. Tou nespravedlivostí myslím vše: nespravedlivostí je mizerná maska, nespravedlivostí je mizerná výslovnost, nespravedlivostí je zahozená gradace ve výstupu, nespravedlivostí je špatné gesto, nespravedlivostí je herec, který není hercem, jak se sluší a patří. Divák, který si zaplatí, má právo požadovat na herci a herečce, aby vyslovovali přesně. Je v nás málo úcty k jazyku, velmi málo úcty k formě.

***

Ta příhoda mi nedá pokoje.

Mínulý týden v sobotu, vycházejí z divadla, byl jsem zastaven na chodbě člověkem, zvláštním prosebníkem. Byl to asi třicetiletý muž, neholeného obličeje, bledé tváře, chudoba a ponížení zíraly z celého jeho zjevu. Prosil mne za přímluvu u herecké organizace, aby mu něčím vypomohla, že je bez angažmá, že utrpěl úraz při představení, že trpí zimou a hladem.... Ptám se ho na ten úraz

v divadle a on mně docela klidně odpovídá, že spadl z hrazdy. Ptám se ho dále a tu se dovídám, že je to vlastně artista z cirkusu... Nezmátl se v adrese? Co chce v divadle, co chce vlastně u nás? Stojí tak pokorně přede mnou, a přece to není žebrák. Vyřizujeme svou záležitost, rozcházíme se.

Pořád ho vidím před sebou a nemohu se ho zbavit. Jak on si přišel do divadla jako kolega za kolegou! Vidím jeho bledý obličej, slyším jeho řeč, která nežebřá, ale prosí o kolegiální podporu. Ten člověk si není vědom toho, že přišel do nepravých dveří, nešvindluje, stojí a čeká na pár korun. I když se necítí na schodišti jako doma za pochybnými závěsy manéže, přesto je v divadle jako u příbuzných a čeká, že s prázdnou neodejde...

Pořád ho vidím před sebou... Měl právo jít za námi? Byl to náš kolega?

Ale ovšem že byl – přišel plným právem mezi nás! Přišel mezi své a nepoznali ho, mohlo by se zase říci, neboť dnes není to pro mne planá příhoda, ale něco, z čeho má moje duše určitou radost, svůj určitý velký dojem.

Potulný komediant a herec.

Od nepaměti jsou z jedné rodiny a patří k sobě. Od nepaměti se doplňovali a dělili se svorně o potlesk publika, dnes páni a zítra žebráci, dnes v přízni u dvora a za týden odkopnutí na smetiště... Rozdělovali se i o chléb kdysi a herecká družina nebyla bez komediantů možná. Co byla celá commedia dell' arte než komediantství a herectví zároveň? Co byl středověký blázen a blbec na jevišti? Komediant – a byl to obvykle největší herec mezi všemi! Co byl Harlekýn na jevišti, ne-li komediant s maskou herce?

Kolik proměn prožije vlastně herec? Pod kolikerou maskou se potácí jeho duše? Maska! Není to věc, pod kterou by bylo možno zešílet? Je strašná, a přece milosrdná. Odpuzuje, a přece láká jako nejkrásnější z žen. Svítí ve tmách a zabíjí světlo dne kolem sebe. Vezmeš-li ji do ruky, spálí tě. Jestliže si ji položíš na hlavu, zastudí tě jako hromy revolucí, štěkot zbabělců a pláč tisíců lidských bytostí. Maska! Běda ti, zradíš-li ji! Budeš směšný až do smrti. I z hrobu bude se ona poskvrněná dívat místo tebe a vyplazovat jazyk. Je to Maska Světa, je to Maska Věčnosti, je to Maska Smrti, je to život sám se vším tajemstvím – ty to nevíš?

Říkáš, že lidé nemají masek? A co je toto zde, toto bojiště, nad kterým bloudíš jako vzteklý pes moje fantazie a moje tvář, tvář měsíce, znaveného věčným divadlem světa?

Pojď se mnou, povídám ti, ano ty, který vidíš život před sebou jenom brýlemi šedivé přítomnosti! Kde máš svou masku? Nasad si ji a pojd.

Ohlédnutí za Ludvíkem Kunderou

MILOŠ ŠTĚDRŮN

Naposledy jsem viděl Ludvíka Kunderu (1920–2010) – dále už jen LK – na oslavách jeho devadesátých narozenin, které uspořádala Janáčkova akademie múzických umění. Pouštěly se filmy, recitovalo se, zazněla i fanfára, kterou jsem napsal a s fenomenálním trumpetistou Jaromírem Hniličkou za pomoci pásu provedl. To už byl LK čestným doktorem JAMU hodně let. Zúčastnil jsem se tehdy aktivně tohoto slavnostního ceremoniálu a napsal jsem k němu po výzvě rektora JAMU zvláštní skladbu, která měla připomenout jedinečnost toho zážitku. Jmenovala se Cestovní valčíky a byla inspirována častými přesuny LK z Kunštátu do Brna a zpět.

Ale devadesátiny proběhly především z iniciativy divadelníků – a to zejména děkana DIFA prof. Zbyňka Srby. Připojili jsme se všichni, přišla dokonce zcela zvláštní skupina lidí: přátelé Ludvíka Kundery ze sauny. Mnozí s ním toto zařízení sdíleli už od začátku 70. let, já jsem přišel do sauny na podzim roku 1983. Uvedl mne tam můj přítel režisér Peter Scherhauser. To jsme začínali chystat inscenaci tzv. nové opery v Divadle Na provázku s názvem *Chameleon*. LK, režisér Peter Scherhauser, dramaturg Petr Oslzlý a já jako iniciátor námětu a hudebník jsme se pravidelně scházeli každý čtvrtek od rána, kdy LK dorazil do Brna, až do večera s přestávkou relaxace v sauně od 14.00 do 16.00... Ale *Chameleon*, to byl až vrchol našeho setkávání. Byla to léta 1983–1984. Napřed byly začátky.

Já jako studentík poznávám LK na znamenitém představení Divadla X *Historie Velikého Okresního Kýžala*. Divadlo tehdy hrálo v sálku na Rooseveltově ulici, v ansámblu vystupovali i budoucí velcí herci – třeba Ladislav Frej. Vynikající hudbu napsal Pavel Blatný: dodnes mi zní v uších některé songy, třeba „Trojka jede, šestsettrojka jede, kampak jede? Na poradu...“ Ještě asi před dvěma lety jsme na to s LK v sauně zavzpomínali. Upozornil jsem ho na toto dárné představení i na glosu, kterou jsem jako bedlivý čtenář objevil ve *Spisech Václava Havla (Eseje a jiné texty z let 1953–1969, 1999)*. Havel se marně namáhal pochopit text LK a napsal o něm: „Jako by Ludvík Kundera to, co říká, pře-

kládal do jakéhosi vyššího literárního jazyka, jako by nic nemohl nazvat svým jménem, ale vše musel sdělit prostřednictvím celé soustavy jmen co možná nezvyklých...“ LK byl překvapen, já ne; iluze jsem v tomto směru nikdy neměl, ale na rozdíl od všemožných adorujících jsem si všechny tyto věci – byť někdy s nechutí – dobře přečetl a prošel...

Po Kýžalovi jsem se přímo osudově setkal s LK na představení, kde byl oznámen atentát na prezidenta Kennedyho. To byla doba, kdy začaly vycházet jeho překlady *Spisů* Bertolta Brechta. Překládal spolu s Rudolfem Vápeníkem – LK verše, Vápeník prózu.

Byla to brněnská éra režisérů Sokolovského a Hynšta a dramaturga Srby. LK u toho všeho byl jako úspěšný divadelní autor her *Totální kuropění* s vynikající hudbou Jana Nováka, *Korzár* a zakázaný *Nežert* podle Grabba. Epocha byla zcela v režii Kunderů – její rozkmit probíhal od *Žertu* k *Nežertu*. Vše, co přišlo potom, byl už mnohem víc *Nežert* než *Žert*.

To jsem měl za sebou několik návštěv v brněnském bytu LK. Bydlel na začátku ulice, do níž jsem se také narodil. Dimitrovova 12, sídlo LK, byla u Lužánek. Samotný název ulice odráží dějinné peripetie víc než zdařile. Nejprve to byla Neugasse, později Conrad von Hetzendorf Strasse, pak Pražská, dále Pražská – Prager strasse, posléze Eisenhowerova a nakonec Dimitrova. No a dnes Štefánikova.

Miloš Štědroň s Ludvíkem Kunderou v Mahenově památníku. Foto: Anna Pecková

Potom bylo několik setkání s LK na Provázku, kam pravidelně chodil na premiéry. Tak třeba na jedinečné a jen jednou realizované inscenaci z poezie Pierra Emmanuela, kterého Adolf Kroupa pozval, takže Pařížan vše viděl. Nebo na vynikajícím představení Evy Tálské *Sir Halewyn*. A na mnoho dalších – byl totiž pravidelným návštěvníkem až do dob kunštátského exilu.

Když jsme se setkali vícekrát v bytě na Dimitrovově 12, tak jsem pochopil, že dadaisté a surrealisté nevnímají jen jeden obraz, ale i celou stěnu jako koláž padesáti hustě vedle sebe umístěných artefaktů. Koláž je samozřejmě možné obměňovat. Pod vlivem LK se tím doposud řídím.

Pak přišel Kunštát, vnitřní exil, ale také tuskulum. Ještě předtím v roce 1973 zásluhou zlínského (tehdy gottwaldovského) ředitele Divadla pracujících Miloše Slavíka uvedení překladu Brechtovy excelentní hry *Muž jak muž*. A pak na hodně let odporná floskule „přeloženo z německých originálů“... *Muž jak muž* – tam jsme se mnohokrát setkali; LK byl na většině zkoušek, spolupracoval úzce s režisérem Aloisem Hajdou, já jsem psal hudbu k inscenaci a mnoho songů se upravovalo za chodu.

Potom následovalo sedm úplně hluchých let. LK kromě anonymních překladů vůbec nemohl publikovat. Až po roce 1980 smělo Divadlo Na provázku uvést *Labyrint světa* podle LK. V roce 1983 zde pak režisér Peter Scherhaufér prosadil můj nápad udělat operní, muzikálové a baletní scény z příběhu Josefa Fouchého. Tento zřejmě přesvědčením jakobín a původně nevysvěcený oratoriánský kněz se stal ministrem policie v osmi zcela protichůdných vládách po sobě. LK psal podle Zweigovy předlohy, kterou ovšem doplňoval řadou původních epizod – například velkou italskou operní scénou atentátu na Bonaparta, kde se odhalí stupidita tajné policie. Bylo víc než příjemné komponovat operní finále první části *Chameleona* na italský text, kde Bonaparte hřímá: „Fouché, tutta la polizia politica é stupida. Stupidi, cretini!!!“

Po *Chameleonovi*, který zajel do Prahy a na další místa, přišel *derniere cri* pozdního socialismu na Provázku – *Balet makábr*. LK s námi přepsal a posunul našeho milovaného Brechtova *Artura Uie* do italského operně napomádaného prostředí. Hitlerovská pruderie a impotence tak byla nahrazena mussoliniovskou drzostí, komediantstvím, operností, dryáčnictvím. Inscenace z roku 1987 se dostala na světový festival do Brightonu – samozřejmě v duchu dobové etikety bez autora LK, který na to byl dávno zvyklý...

LK byl ale na Provázku velmi často v souvislosti s oběma Scherhauférovými brechtovskými inscenacemi. Kromě *Baletu makábr*, který je na motivy *Uie*

a spíše jeho parafrází, byla *Svatba* z Brechtova valentinovského období po léta repertoárovým a zájezdovým kusem, který se hrál v zahraničí skoro tolikrát jako legendární *Commedia dell' arte*. Fragment *Brotladen – Obchod s chlebem* byl tím nejzajímavějším, co Scherhauser na Provázku inscenoval. LK dodal vynikající songové texty a předlohy pro voicebandy.

Po převratu byl LK rehabilitován. V divadle jsme se setkali při společné inscenaci jeho textu *Faustissimo*. Říkal mu „Faust, díl třetí“ a využil v něm jako Fausta Komenského z doby jeho pobytu v Uhrách. Potom přišlo setkání nad rozhlasovou podobou hry *Totální kuropění* a *Hra o Janáčkově*. Tento text inscenoval v Redutě Radovan Lipus a myslím, že udělal vkusnou, zajímavou a průbojnou inscenaci.

Je velká škoda, že zřejmě natrvalo zmizel se všemi kopiemi televizní film Evžena Sokolovského na scénář LK o básníku Františku Gellnerovi. LK napsal krásný a dramaticky nosný scénář, hlavní roli ztělesnil Jiří Štěpnička. Film byl odvysílán v pátek večer a v sobotu již byl zrušen na základě četných intervencí pomatených učitelek, které viděly Marii Majerovou v Evině rouše v postelích avantgardy. Pruderie zvítězila – film je od té doby nezvěstný...

Od roku 1990 jako by se aktivita LK zmnohonásobila. Je to částečně optický klam, protože se geometrickou řadou zvýšil počet těch, kteří se na něj obraceli, využívali ho a potřebovali jeho univerzální talent, který se konečně projevil v celé šíři. Úctyhodná pyramida překladů, prohlubující se zájem o výtvarné artefakty a jejich systematické komentování na vernisážích výstav, návrat k vlastní výtvarné tvorbě – tedy k aktivitám, které se odvíjely už ve 40. letech. K tomu sebrané spisy, cykly nebo samostatné knihy překladů, státní a zahraniční ceny v německy mluvících zemích. Rozhlasová práce s texty, nové divadelní záměry a významné literárněvědné monografie *Brecht* a *Halas*. A k tomu všemu staré i nové posedlosti. Hovory o čaji, víně, nekonečné hovory o moravských dialektech v souvislosti s překlady poezie, ale i starších a dramatických textů do centrální hanáčtiny.

S Ludvíkem Kunderou se nelze rozloučit nějakou duchaplnou frází nebo floskulí. Už ho sice nevidím, ale dokud tady budu, tak mě bude doprovázet jeho sto činností, vědění, posedlostí a to vše spojující neustálá aktivita, píle a zvědavost. Myslím, že smrtí LK u nás skončil poslední záchvěv avantgardy...

(Upravený text původně otištěný v časopisu Kontexty 2, 2010, č. 4, s. 70–72)

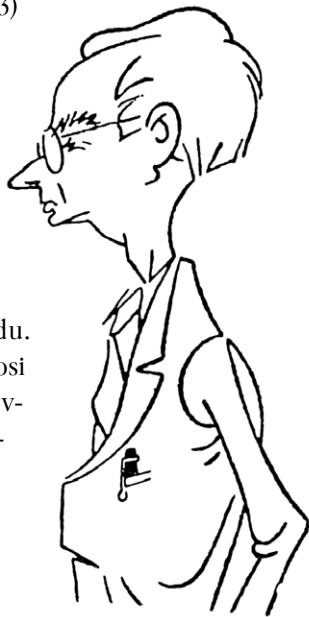
Jubileum Josefa Hrabáka

Před sto lety – 3. prosince 1912 – se v Brně narodil literární vědec Josef Hrabák, profesor Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Působil na ní od roku 1953 až do roku 1978; byl rovněž jejím děkanem a dlouholetým vedoucím katedry české literatury a literární vědy. Zemřel 6. srpna 1987 ve svém rodišti. Souběžně se věnoval literární teorii, historii i kritice, byt v nestejně míře.

Ve své vědecké činnosti se zabýval též osobností a tvorbou Jiřího Mahena. Připomínal jeho různá výročí (například v letech 1947 a 1949 v Rovnosti či roku 1954 v Lidové demokracii), v roce 1957 přispěl do katalogu k výstavě nazvané Brno Jiřímu Mahenovi a roku 1968 do ankety časopisu Meandr s názvem Pociťujete nějaký mahenovský dluh? Dále byl hlavním redaktorem osmivazkové edice *Dílo Jiřího Mahena* (1953–1959). Nadto napsal doslovy k románům *Kamarádi svobody* (1950, 1954) a *Nejlepší dobrodružství* (1950, 1955), jakož i k svazkům *Divadelní hry I* (1953) a *II* (1956) a *Drobná próza I* (1953) a *II* (1954).

Pokud jde o knihy, do svých *Šesti studií o nové české literatuře* (1961) zařadil studii Mahenův brněnský román a do zpola memoárového *Života s literaturou* (1982) studii Povídky Jiřího Mahena, z níž si ocitujeme dvě ukázky:

„Mahenova spisovatelská činnost je celá poznamenána hledáním životních jistot, které se ovšem nemohlo obejít bez tčkání a bez stálého neklidu. Nikoliv nevhodně bylo řečeno, že Mahen má v sobě cosi faustovského. Jako celá generace, která dospívala v prvních letech našeho století, Mahen je básníkem deziluze a současné touhy po pevném bodě, o který by se mohl v životě opřít. K tomu se snažil dopracovat i za cenu omylů a nejednoho ztroskotání. Je však charakteristické, že se nebál začínat nejednou znova a že životní jistotu nehledal v transcendentnu, ale na tomto světě. Proto základní jeho postoj je realistický,

Kresba: Rudolf Puchýř

i když to není vždycky na první pohled patrné, protože se nevyhýbal zdánlivě nespoutané fantazii a často jí povoloval uzdu, takže se jeho realistický základ dostával zdánlivě do pozadí.“

„Mahenovu snahu poznat smysl života posilovaly vedle aktuální přítomnosti i tradice jeho rodu, rodu písmáků a evangelických hloubalů. Mahen je typ člověka, který se stále potýká s problémy. Padá nejednou pod jejich tíží, ale to ho nedovede odstrašit; znovu se zvedá, aby řešil otázku životní pravdivosti a opravdovosti. Zejména opravdovosti; co nenáviděl, to byla hlavně přetvářka a životní pohodlí, které se spokojuje s lacinými a povrečními kompromisy. Řešit životní problémy v třídně rozpolcené společnosti, prostoupené nadto namnoze oportunismem, bylo však nad Mahenovy síly, a proto jeho dílo často víc napovídá, než dořešuje, a často spíše klade otázky, než aby na ně dovedlo dát jednoznačnou odpověď. Proto také jeho hrdinové tak často padají v nerovném zápase a nejednou končí sebevraždou. Tak nakonec nachází Mahen vždycky jednu a tutéž odpověď: že život musí být bojem za ideál a že je nutno bojovat za ideál i tehdy, když se boj zdá být předem marným...“

(jp)

Obsah

Milíř opět dýmá! (<i>Jiří Poláček</i>)	1
Byl moderní na přídí tradice... (<i>Jiří Poláček</i>)	3
Básník Jiří Mahen (<i>Jiří Rambousek</i>)	9
Čtyři oblasti Mahenova humoru (<i>Jiří Sedlák</i>)	13
Marginálie k Mahenově hře Janošík (<i>Naděžda Peňáková</i>)	20
Kytice pro Jiřího Mahena (<i>Jan Lacina</i>)	26
Z dílny Jiřího Mahena	27
Ohlédnutí za Ludvíkem Kunderou (<i>Miloš Štědroň</i>)	34
Jubileum Josefa Hrabáka (<i>jp</i>)	38

Milíř

Zpravodaj Společnosti Jiřího Mahena 14/2012

Redakce Ivan Němec – Jiří Poláček

Obálka – s použitím kresby Františka Gellnera – Jiří Poláček

Vydala Společnost Jiřího Mahena v nakladatelství Albert v Brně roku 2012

Náklad 400 výtisků, 40 stran

ISBN 978-80-7326-214-3 (František Šalé - ALBERT)